

RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Vilniaus pedagoginis universitetas

NAUJAUSIOS FILOSOFIJOS PANORAMA PRANO DOVYDAIČIO STRAIPSNIUOSE

The Prospects of New Philosophy in Pranas Dovydaitis' Work

SUMMARY

The article analyses the spread of Dovydaitis' philosophy among Lithuanian readers at the beginning of the 20th century. He helps Lithuanians to get acquainted with a broad scope of thinking, starting with ancient Greek philosophy, through Classical and modern philosophy, up to the most recent thinking of his time. Dovydaitis devotes many articles to various thinkers, enters into polemics with them, and analyses actual philosophical topics. He calls his own philosophy neo-Scholasticism, and usually adopts the ideas of Christian thinkers. Though his criticism of the neo-Kantian, so-called philosophy of life and phenomenological philosophy is not always correct, he presents interesting, albeit often strange, introductions to their problematics.

1921 m. publikuotame straipsnyje „Ar esama tautinės filosofijos?“ Pranas Dovydaitis teigė, kad lietuvių tauta, kurdama savo meną ir literatūrą, neapsieis nesukūrusi ir *savos* filosofijos, tik siūlė susimąstyti: „kurioj įtakoj, kieno iš dabarties ar praeities galvotojų vadovaujamas eis tas darbas“¹. Taigi XX a. pradžioje svarbiausias uždavinys buvo filosofinių tekstų publikavimas ir populiarinimas. Vykdydamas šį uždavinį, Dovydaitis

įvairiuose leidiniuose supažindina su antikine, klasikine ir naujausiąja gyvenamojo meto filosofija, rašo straipsnius apie atskirus mąstytojus, nagrinėdamas aktualias filosofijos temas remiasi žymiausiais amžininkais arba polemizuoja su jais.

Pradėdamas aiškinti filosofijos sąvoką, autorius pateikia šv. Augustino mintį apie savižiną, ją pratęsia suskirstydamas visą būtį į *Aš* ir *ne Aš* sritis², bet nenuro-

RAKTAŽODŽIAI: Dovydaičio filosofija, metafizika, gyvenimo filosofija, neokantizmas, neoscholastika.

KEYWORDS: Dovydaitis' philosophy, metaphysics, philosophy of Life, neo-kantian philosophy, neo-scholasticism.

do, kad tai iš Johanno Gottliebo Fichtes perimtas būties skirstymas, tad galima manyti, jog ontologijoje jis laikosi pastarojo mąstytojo nuostatų. Epistemologinės Dovydaičio pažiūros atsiskleidžia straipsnyje „Žinojimas ir tikėjimas“. Čia autorius hiumiškai apriboja mokslinio pažinimo galias pabrėždamas, kad mokslo tiesos yra tik tikėtinos. Šį aiškinimą jis grindžia Friedricho Nietzschės požiūriu ir teigia, kad „pavienio mokslo pamatą sudaro ištisa eilė premisų“³. Žinoma, metafizinį mokslo branduolį filosofas pripažįsta ne tam, kad parodytų gamtotyros tiesų reliatyvumą, o tam, kad išryškintų tik tikėjimui prieinamas aukščiausias metafizines tiesas. Šiam tikslui kitame straipsnyje Dovydaitis cituoja Maxo Plancko paskaitos (1926 m.) dalį (kurioje kalbama apie metafizinio pažinimo problemas)⁴, galbūt pirmą kartą Lietuvoje platesniems sluoksniams pristatydamas jo idėjas. Teigdamas, kad jo laikų filosofijoje vyksta pažiūrų kova, šią kovą autorius teigia vykus nuo pat filosofijos atsiradimo. Jis išskiria keletą viena kitai prieštaraujančių būties interpretacijų: platoniskąjį dvasios idealizmą ir aristoteliskąjį teistišką-teleologišką pasaulėžiūrą, Leukipo ir Demokrito mechanistinių materializmą, Ksenofano ir Herakleito panteizmą arba mistinių pusiau panteizmą bei antikos skepticizmą. Teisingiausiomis teorijomis Dovydaitis laiko scholastines, vien kritiškai vertina naujųjų laikų racionalizmą ir empirizmą bei juos suvienyti bandžiusią I. Kanto filosofiją. Autorius keletą kartų įrodinėja, jog kantizmas yra klaidinga teorija, bet

pateikiami teiginiai teišreiškia principinį nesutikimą su nuostata, nepripažįstančia galimybės pažinti Dievą grynuoju protu.

Pasaulėžiūrų konfliktas istorijos eigoje tik aštrėja ir, Dovydaičio nuomone, jo dienomis pasireiškia nesutaikomais metafizinių ir antimetafizinių nuostatų „frontais“. Visiškai nepagrįstu jis laiko XVIII–XIX a. materializmą, nesąmoningai besiremiantį metafizine spekuliacija, o apie tą, kuris tęsia šios pasaulėžiūros tradiciją, emociškai teigia, kad jis „yra ne tiktai *atsilikėlis* nuo *žmonijos dvasios pažangos*, bet žiūrint mūsų šių dienų tautinės ir valstybinės padėties akimis, yra *mūsų tautinės gerovės ir valstybinės nepriklausomybės tikras duobkasys*“⁵. Ne ką labiau pagrįstu už materializmą autorius laiko natūralizmą arba biologinį evoliucionizmą. Naujausioms šios nuostatos apraiškoms jis priskiria Williama Jameso pragmatizmą ir Henri Bergsono „gyvybės polėkio“ teoriją, nors pripažįsta pastarojo filosofo polinkį į metafiziką. Pozityvizmą Dovydaitis priskiria antimetafizinėms teorijoms, jį laiko tiksliau mokslu ir „pliku agnosticizmu“⁶, tad net ne pasaulėžiūra. Autoriaus nuomone, minėtosioms koncepcijoms jau nėra plačiai pritariama. Aktualiausia užduotis yra polemika su neokantizmo kryptimis: neokriticizmu, Marburgo neokantizmu (jų tikslas esąs pažinimo ribų susiaurinimas) bei Badeno vertybių filosofija. Jos lyderiai Wilhelmas Windelbandas ir Heinrichas Rickertas kritikuotini dėl to, kad nepripažįsta aukščiausiojo dieviškojo visų vertybių šaltinio. Marburgo mokyklos atstovas Ernstas Cassi-

reris šiame straipsnyje neminimas, bet darbe apie istorijos filosofiją Dovydaitis pripažįsta jo simbolinių formų filosofiją turėjusią įtakos tam, kad „iš priešmokslinių laikų žmogaus dvasios kūriniai, k. a. kalba ir mitai pradėta laikyti ne menkesnėmis aukštesnio gyvenimo apraiškomis, kaip ir mokslinė kūryba“⁷.

Veikiau griežtos negu argumentuotos kritikos susilaukia ir metafizikos panteistinės bei „pseudomistinės“ krypties teorijos. Vertinga tai, kad Dovydaitis trumpai paaikškina Upanišadų Vedantos, budizmo, jogos, sufizmo, taoizmo, okultizmo, teosofijos ir antroposofijos sąvokas. Panteistinių teorijų trūkumu mąstytojas laiko iracionalizmą, asmeninio Dievo nepripažinimą bei nuomonę, kad aukščiausią pažinimą teikia intuicija. Jo nuomone, „nuo *pasaulio tvarkos* paprastu priežastiniu išvedimu prieinama prie *pasaulio protingojo Kūrėjo*“⁸, o šio kosmologinio argumento pradmenys buvę aiškūs net kūdikystės amžiaus žmonijai.

Paminėtina gyvenimo filosofijos apžvalga, parašyta pagal Clemensą Bäumkerį. Ši straipsnių ciklo dalis išsiskiria informatyvumu: nurodomos šios filosofijos krypties ištakos, išskiriami svarbiausi Wilhelmo Dilthey'aus, Georgo Simmelio, Oswaldo Spenglerio, Bergsono ir juos kritiškai analizuojančio Rickerto koncepcijų bruožai. Nurodydamas gyvenimo filosofijos trūkumą – nepakankamą žmogaus dvasios savitumo ir ypač moralinių nuostatų pagrindimą – tobulesnį gyvybės aiškinimą autorius randa krikščioniškojoje filosofijoje: „gy-

vybinė filosofija taip pat yra ir krikščionybė. Tą gilią prasmę, kurią garbavoja anie gyvybės filosofai, tobuliausiai pripildo ne modernoji „gyvybinė filosofija“ bet krikščionybė“⁹. Šią mintį Dovydaitis pagrindžia keliais argumentais: krikščionybė būties pagrindu laiko dievybės gyvybę, pripažįsta amžinąsias sielos ir gamtos gyvybes, asmeninį Dievą, teikiančią visoms gyvybės formoms jų vertybinį pagrindą, „tiesos bei vertybės normą“¹⁰.

Svarbiausiu krikščioniškosios filosofijos uždaviniu pasaulėžiūrų konflikto sąlygomis autorius laiko racionaliai pagrįstos metafizikos plėtojimą. Jis pritaria pastangai „objektyviai patikrintai filosofikai pažinti Dievo esimą ir dvasios esmę“¹¹, pabrėžia, kad nei betarpiška intuicija, nei subjektyvus religinis išgyvenimas nėra pakankami tokiam pažinimui. Šis pažinimas pavadinamas „kritiška metafizika“, ir nors autorius nurodo, kad „kritiška“ supranta ne kantiskai, aiškina, jog ji priešinga ir vien iš proto išvedamoms, ir vien empirinio patyrimo duomenimis grindžiamoms filosofijos sistemoms. Jau minėjome, kad Dievo įrodymu autorius laiko kosmologinį argumentą. Žmogiškojo pažinimo visiškas objektyvumas, priežastingumo dėsnio galiojimas ir transcendentinėje srityje, jo nuomone, yra tvirtai nustatytas, tad metafizika pagrįstai teigia absoliučiai pirmą visų priežasčių eilių pradžią; minties ir būties dermę, absoliučių tiesų bei vertybių egzistavimą užtikrinančią begalinę dvasią. Pergalę pasaulėžiūrų kovoje Dovydaitis pranašauja „tikrai sintetiškai“¹² idealizmo pasaulėžiūrai.

Straipsnyje apie filosofinių pasaulėžiūrų konfliktą fenomenologija nėra aptariama, bet žurnale *Logos* paskelbtame Edmundo Husserlio nekrologe Dovydaitis jį pripažįsta buvusį vienu žymiausių tų dienų filosofų. Kartu autorius pasiteisina, kad „šiam žurnale jis paminėtinai pirmiau kitų kaip toks šių dienų galvojas nekatalikuose, kurio galvosenos formacijai buvo padarę įtakos du katalikų filosofai“¹³. Taigi daugiausia dėmesio Dovydaitis skiria skaitytojų supažindinimui su Husserlio minties ištakomis ir jo santykiu su religija, ypač katalikybe. Dabartiniu požiūriu svarbu pažymėti tai, kad šio straipsnio dėka platesnis skaitytojų ratas galėjo susipažinti su fenomenologijos pradininko biografija ir pagrindiniais jo mąstymo etapais, sužinoti svarbiausių kūrinių pavadinimus, žymiausių jo mokinius ir sekėjus, pasinaudoti nemenka Husserlio fenomenologijos tyrinėjimų bibliografija.

Keletą straipsnių filosofas paskyrė naujausioms biologijos mokslų pagrindų koncepcijoms. Biofilosofinių ir psichologinių teorijų raidoje autorius išskiria tris etapus: antikinį ir viduramžių, naujųjų amžių ir teleologijos bei vitalizmo atgimimo. Pažymėjęs, kad gyvybė buvo teisingai paaiškinta Aristotelio ir juo sekusiose scholastinėse teorijose, nes tuomet gyvybė aiškinta kaip „organinė-įsielinta“¹⁴, bet vėliau filosofija siekė paaiškinti organizmą mechaniniais principais, autorius siekia sugrįžti prie aristoteliškosios-scholastinės koncepcijos apraiškų. Tai, ką dabartinei filosofijai mąstytojas siūlo atgaivinti, yra veikiančios prie-

žasties sąvoka. Formos priešastis buvo suvokiama kaip net ir gamtos kūnuose veikianti sielos analogija, kurios dėka kūnai įgyja apibrėžtumą, jų viduje veikiančių tikslą, taigi idealybės elementą, esantį net ir daiktuose. Bandydami visą pažinimą grįsti matematinės gamtotyros principais, racionalistai atsisakė vidinių priešasčių sąvokos, o vietoj jos įtvirtino kūno, kaip mašinos, sampratą. Dovydaičio nuomone, Pirmojo pasaulinio karo metais buvo suvokta, kad mechanistinė pasaulėžiūra patyrė „katastrofišką sudužimą“¹⁵. Netikėtai jis pasiremia Spengleriu (teigusiu, jog kiekvienoje civilizacijoje organiška dvasios sklaidą keičia mechaniški dariniai), kaip vien vakarietiškos civilizacijos kritiku. Dovydaitis teigia, kad „šiandien, galima sakyti, visuotinai pripažinta, jog dvasinis (psichinis) elementas negali būt kūninio (materialinio) elemento produktas, funkcija ar reiškinys, be savo priežastingumo, sudaręs tik kūninių vyksmų atspindį“¹⁶. Šią mintį autorius grindžia savo laikų žymiausių fiziologų, psichologų bei medikų citatomis.

Net du mąstytojo straipsnių ciklai skirti istorijos filosofijai. Antrasis ciklas supažindina skaitytojus su naujomis teorijomis apie priešistorinių žmonių mąstymą, dvasinę kūrybą, istorijos filosofijos užuomazgomis antikinėje literatūroje, antikos istoriniuose ir teoriniuose veikaluose. Mūsų temai svarbesnis pirmasis Dovydaičio darbas, kuriame aptariamos pagrindinės istorijos filosofijos koncepcijos, kritiškai analizuojamos istorinio determinizmo kryptys: mesologinė (pripažįstanti tik determinuojančią fizi-

nių-geografinių, rasinių-etnologinių, psichologinių ar socialinių aplinkybių įtaką istorijai), biologinė arba organinė, materialistinė istorijos sampratos. Mąstytojas pritaria istoriją interpretuojantiems kaip ne vien empirinių dėsnių veikiamą procesą, pažymi, kad būtina įvertinti dvasinius istorinio gyvenimo veiksnius. Iš jų išskiria istorijoje veikiančias religines, dorines, socialines ir kultūrinės idėjas. Analizuodamas masių ir asmenų įtaką istorijai Dovydaitis laikosi vidurio pozicijos: „negalima sakyti, kad veikia arba vieni faktoriai, arba antri, jiems griežtai priešingi, bet taip vieni, taip ir antri. Ištikrųjų, abudu faktoriu, masė ir asmuo, veikia tiksliai daikte, taip vienas su antru susirišę, kad nė viens juodviejų negalimas pašalinti arba visiškai antruoju pakeisti. Ir didžiausios dvasios žmogus turi savo šaknis masėje ir neįstengia visiškai savo gadyinės ribų peršokti. Paveldėjimo ir auklėjimo jėga apsprendžia pusėtinai netiktai žmogaus dvasios padėlius ir evoliuciją, bet ir į subrendusio žmogaus mintijimą ir pastangas aplinkybės daro stiprią įtaką. Savo tvėrybą žmogus pradeda nuo to, ką praeitis ir dabartis sutvėrusi yra; iš ten kila problemos ir rezultatai“¹⁷. Greta žmogiškojo veiksnio įtakos istorijai autorius pažymi ir Dievo apvaizdą, vadovaujančią žmonių elgesiui. Pripažindamas Dievo raišką istorijoje Dovydaitis gilinasi į skirtingai tos raiškos pobūdį aiškinančias teorijas. Panteizmas, jo nuomone, nėra teisingas, nes jo rėmuose neįmanoma paaiškinti pasaulio baigtinumo, netobulumo ir blogio egzistavi-

mo. Teisinga teorija Dovydaitis laiko teizmą, aiškina, kad Dievo veikimą įrodo pasaulio tikslingumas: „jei priežastybės eilės reikiamu laiku ir reikiamu būdu susiderina bendrus aukštesnius tikslus vykinti, tai, kad ir pavieniai faktai bus visuomet galima paprastu gamtos keliu išaiškinti, negalima nepadaryti išvados, kad aukščiaus stovinčios idėjos viskam prasmingai vadovauja, kad anapus gamtos pasaulio stovi aukštesnė išmintis, kuri jo esmę ir susiderinimą išanksto prasmingai apsprendžia“¹⁸. Į priekaištą, jog pasaulio istorijoje nematome visuotinės, nuolatinės pažangos autorius atsako, jog dėl neracionalių ir tikslui priešingų įvykių kalta laisva žmogaus valia bei nuo žmonių pastangų nepriklausančios aplinkybės. Ideali būvį Dovydaitis perkelia anapus žemiškojo gyvenimo: „galutiną, absoliutai teisingą išlyginimą apturi kiekvienas individas savo žemės gyvenimo galo susilaukęs ir amžinybėn įžengęs, kaip lygiai jį apturės ir visa žmonijos istorija savo evoliucijos galo pasiekus“¹⁹.

Apibendrinami galime teigti, kad Dovydaičiui pavyko supažindinti Lietuvos skaitytojus su gana plačiu įvairių laikotarpių filosofinių teorijų spektru. Jis pristatydamas autorius nevengė atskleisti savo filosofinių įsitikinimų, kuriuos pats vadino neoscholastiniais. Šie įsitikinimai lėmė nepakankamai objektyvią daugelio filosofijos kryptių analizę ir vertinimą. Žvelgiant filosofijos istoriko akimis, jam labiau pavyko atskleisti ne svarbiausias jų idėjas, o katalikišką jų recepciją tuometinėje Lietuvoje.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Pranas Dovydaitis. Ar esama tautinės filosofijos? // *Logos*, 1921, p. 37.
- ² Žr.: Pranas Dovydaitis. Filosofijos kilmė, jos sąvoka, darbo sritys ir uždaviniai // *Logos*, 1921, p. 2.
- ³ Žr.: Pranas Dovydaitis. Žinojimas ir tikėjimas // *Ateitis*, T. II, Nr. 1–12, p. 329.
- ⁴ Pranas Dovydaitis. Istorijos filosofija ir jos problemos // *Logos*, 1932, Nr. XII, p. 100–101.
- ⁵ Pranas Dovydaitis. Idealizmo pasaulėžiūros laimėjimai šių dienų filosofijoje, moksle ir literatūroje // *Židinys*, 1926, Nr. 1–2, p. 28.
- ⁶ Ten pat, p. 30.
- ⁷ Pranas Dovydaitis. Istorijos filosofija ir jos problemos // *Logos*, 1932, p. 108.
- ⁸ Pranas Dovydaitis. Idealizmo pasaulėžiūros laimėjimai šių dienų filosofijoje, moksle ir literatūroje // *Židinys*, 1926, Nr. 1–2, p. 22.
- ⁹ Pranas Dovydaitis. Šių dienų filosofinės pasaulėžiūros kovų laukas // *Židinys*, 1926, Nr. 6–7, p. 394.
- ¹⁰ Ten pat, p. 395.
- ¹¹ Ten pat, Nr. 8–9, p. 32.
- ¹² Ten pat, p. 35.
- ¹³ Pranas Dovydaitis. Edmund Husserl // *Logos*, 1932, p. 187.
- ¹⁴ Pranas Dovydaitis. Šių dienų filosofinės pasaulėžiūros kovų laukas // *Židinys*, 1928, Nr. 8–9, p. 122.
- ¹⁵ Ten pat, p. 128.
- ¹⁶ Ten pat, p. 131.
- ¹⁷ Pranas Dovydaitis. Istorijos filosofija ir jos problemos // *Mokslo ir literatūros Vilties priedas*, 1914, Nr. 9–10, p. 311.
- ¹⁸ Ten pat, p. 334.
- ¹⁹ Ten pat, p. 330.